

УДК 37.013

СКЛАДОВІ ОСОБИСТІСНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАЧА

Ніколаєва Н.М., Мішук К.О., Протовень О.П.

ВДНЗУ “Українська медична стоматологічна академія”, м. Полтава,

dalila023@yandex.ru

В умовах сьогодення суспільство потребує не вузьких спеціалістів – носіїв спеціальних знань, а всебічно розвинених, соціально активних особистостей, які мають фундаментальну фахову освіту, багату внутрішню культуру. Незважаючи на те, що для будь-якого кваліфікованого спеціаліста необхідні глибокі знання, для педагогічної діяльності викладача як менеджера освіти особливого значення набувають професійно значущі особистісні якості. Становлення викладача – це в першу чергу формування його як особистості і лише потім – як професійного працівника, який володіє спеціальними знаннями в певній галузі педагогічної діяльності.

Мета роботи: розглянути модель особистості сучасного викладача, уточнити поняття аутосимпатії і самоцінності особистості в сучасному житті, дослідити поле довірчого простору, з'ясувати його вплив і значення для сучасного викладача.

XX століття змінило пріоритети педагогіки в розумінні сутності особистості. З'явилися теорії громадянського (Г. Кершенштейнер), вільного (М. Монтессорі), нового (Е. Демолен) виховання особистості. Педагогіка особистості (Г. Шаррельман), експериментальна педагогіка (В. Лай), педагогіка прагматизму (Д. Дьюї) та інші напрями прагнули адекватно осягнути особистість. Так представник експериментальної педагогіки Е. Мейман стверджував, що для визначення істотних ознак особистості слід брати до уваги дані анатомії, фізіології, психології, психопатології, а також етики, естетики і релігії. Д. Дьюї виводив сутність особистості з біологічних чинників, вважаючи, що сукупність розумових і фізичних властивостей індивіда є досягненням етносу і передається спадково. Тому притаманне особистості

пізнання, яке відбувається в надрах її «Я», має справу не з мисленням, а зі світом відчуттів, вірувань, волінь, прагнень тощо.

Аналіз різних підходів дозволяє зробити висновок, що вони конструюють своєрідні моделі особистості, кожна з яких має право на існування й одночасно потребує доповнення іншою, адже сучасна педагогічна наука прагне цілісного бачення особистості, сформованого не як формальне поєднання різнопланових підходів, а як залучення надбань, що відкривають ті чи інші грані особистості як цілісної істоти.

Базовою платформою формування інтегрального бачення особистості є її визначення В. Сухомлинським, у творчості якого вона репрезентована як певна цілісність, динамічна система різних якостей, рис індивіда, котра формується на підставі діяльнісного ставлення до світу. Водночас такий індивід обов'язково має бути включеним у суспільні відносини, у спілкування з людьми.

У педагогіці, так само як і в філософії та психології, поняття особистості увиразнює найістотніші характеристики конкретної людини з огляду на її культуру, особливості характеру, поведінки, індивідуальних проявів життєдіяльності. Але, на відміну від філософії, педагогіка конкретизує граничне, філософське бачення особистості крізь призму реальних проявів діяльності й спілкування індивіда в царині навчання і виховання. Водночас теоретико-методологічний аналіз цього поняття свідчить, що воно виражає насамперед соціальні, а не лише психологічні характеристики індивіда. Відтак педагогічний ракурс дослідження поняття особистості є не тільки доцільним, але й необхідним.

Особистість кожної людини є складним психофізіологічним і соціальним утворенням. Чим складніша професійна діяльність, якою займається людина, тим складнішою буде її особистість. Тому розглядати особистість викладача необхідно в різних аспектах, у всій різноманітності проявів, станів і особливостей. Це вимагає значних затрат часу і пов'язано як із спостереженням за його професійною діяльністю, його спілкуванням з колегами та студентами, так і з вивченням, дослідженням та аналізом окремих аспектів його праці.

Особливо гостро у цьому зв'язку постає питання про ідеал особистості викладача, та його кореляцію з реальністю. Уперше в історії педагогічної думки цю проблему було висунуто в педагогічній літературі другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Серед сучасних дослідників ідеалу викладача можна назвати В. Беха, І. Беха, С. Гончаренка, В. Журавського, І. Зязюна, В. Мадзигона, С. Максименка, М. Михальченка, І. Надольного, В. Огнев'юка, О. Савченко, С. Сисоєву. В їхніх розвідках ця проблематика досліджується в загальному філософському сенсі.

В основі оцінювання педагогічних дій викладача та його особистості лежить порівняння – стосовно попереднього стану й ідеального.

Модель важливих якостей ідеального викладача включає в себе: фізичне здоров'я і висока працездатність, врівноваженість психічних процесів, спокійний характер та стійка (розвинена) воля, ініціативність, організаційні здібності й навички, високий рівень загальної освіти і належна фахова підготовка, прагнення до самовдосконалення, постійного поповнення своїх знань, знання споріднених наук про людину, знання методики викладання свого предмета, розуміння студентів, вміння спілкуватися з молоддю і дорослими, володіння сучасними технологіями навчання і виховання, дисциплінованість та відповідальність, суспільна активність та низка інших якостей.

На думку фахівців ідеальний викладач повинен [4, с. 67]:

а) як спеціаліст: знати педагогічну теорію і психологію; володіти педагогічною майстерністю, технологіями навчання і виховання, методами, формами, засобами навчання і виховання; вміти раціонально організувати пізнавальну діяльність студентів, любити дітей, вірити в людину;

б) як працівник: вміти поставити мету і домогтися її виконання, розподіляти свій час, систематично і планомірно підвищувати власну кваліфікацію; бути націленим на піднесення продуктивності і результативності педагогічної праці, здатним до творчості, ерудованим та обізнаним, відданим своїй справі, схильним до колективної праці; володіти бажанням працювати;

в) як людина: володіти високими моральними якостями, брати активну участь у громадському житті, мати активну життєву позицію, подавати особистий приклад усім і в усьому, з повагою ставитися до студентів, їх батьків та колег, бути гуманістом і високо духовним, національно свідомим та патріотом своєї батьківщини, вести активний спосіб життя.

Важливою особистісною характеристикою є такий структурний компонент як самоцінність, який виступає важливою умовою активності особистості. В контекст поняття самоцінності особистості покладене розуміння її як найвищої цінності, що пов'язано з узгодженим співвідношенням «Я»-фізичного, «Я»-соціального, «Я»-духовного. Причому такий «баланс» актуалізується завдяки таким показникам особистісного розвитку: інтегрованість, цілісність особистості, постійне змінювання як вільний рух у процесі «самоактуалізації потенціалів людини»; еволюціонуюча, гетеростатична природа особистості, існування її в якості процесу, а не сталої сутності; вихід за межі себе (трансцендентність) як творчий характер життєдіяльності; «всезростаюча відкритість досвіду», тобто розширення зв'язків ціннісного «Я» з навколишнім світом.

Джерелом розвитку самоцінності особистості визнаються не лише природні потенціали людини, а й соціальні впливи. Отже, чим інтенсивніший контакт людини із соціумом, тим гостріше постає завдання збереження власної самоцінності та унікальності. У такому контексті розвиток самоцінності можливий лише за допомогою відстоювання особистісних меж і знаходження своєї власної, відмінної від «мови мас», – онтологічної мови індивідуальної самоцінності. Саме у двоєдиному відтворенні соціального та індивідуального й аналізується розвиток самоцінності особистості.

Психологічна модель самоцінності особистості в руслі особистісно-ціннісної парадигми утворюється зі складових, які реконструюються у такому діалектичному взаємозв'язку: мотиваційна – відображає потреби у самовизначенні, самоактуалізації, самореалізації; когнітивна – відбиває такі рівні розвитку самоцінності, як самоаналіз, самоусвідомлення, саморозуміння;

емоційна – охоплює рівні самовідчуття, самоприйняття, самоствавлення; комунікативна – самовиявлення, самопрезентацію, самоствердження; регулятивна – самоспрямованість, самоорганізацію, самоконтроль. Виокремлено такі форми розвитку самоцінності як: саморефлексія, самоінтерес, самоповага, гідність, впевненість в собі; виявлено сутність ціннісного «Я» як генерального «ядра» самоцінності.

Генезис особистості зумовлений якісним розвитком самоцінності особистості, який являє собою процес самоусвідомлення та ціннісного самоствавлення до власного «Я», що актуалізує нові рівні відкриття у самому собі особистісних цінностей і смислів та піднімає особистість до осмисленого самопереживання сутності свого «Я», внутрішньої свободи та самореалізації.

На думку Т.П. Скрипкіної, першої дослідниці феномену самоцінності, важливе значення в структурі довіри до себе має прогностична складова (когнітивний компонент) – переживання, думки, поведінка, пов'язані з можливостями людини, які дозволяють їй задовольнити наміри (переживання «Я можу»). Спонукальна складова (афективний компонент) – емоції, когніції, наміри, які ініціюють активність людини (переживання «Я хочу») та ціннісно-змістовно складова (поведінковий компонент), яка актуалізує усі утворення, пов'язані з оцінкою і контролем ситуації (переживання «Я повинен») разом із когнітивним компонентом інтегруються, на думку вченої, спочатку у «передвчинок», який полягає у прийнятті адаптивної або неадаптивної логіки на когнітивному та емоційному рівнях [7, с. 101]. Будь-який вчинок можливий лише після «передвчинку». Він є складовою репродуктивної, або – продуктивної творчої поведінки.

Зріла особистість, на думку Т.П. Скрипкіної, відзначається узгодженістю компонентів довіри до себе. Вчена наголошує, що людина буде мати схильність до неадаптивної активності, якщо когнітивний і афективний компоненти довіри до себе у неї характеризуються дезінтегрованністю [8, с. 37]. Узгодженість складових довіри до себе можлива внаслідок самоорганізації, тому повною мірою властива лише дорослим особистостям.

Т.П. Скрипкіна виділила і описала формально-динамічні характеристики довіри до себе – міру, вибірковість та парціальність. У когнітивному компоненті довіри до себе мірою виступає ступінь саморозкриття особистості самій собі та іншим людям у життєзначущих сферах: сімейній, інтимній, соціальних контактах, навчанні. Вибірковість самоцінності проявляється у тому, що особистість вирішує, довіряти чи ні певним думкам, емоціям, намірам. Парціальність самоцінності визначається вченою як ступінь когнітивної свободи: людина сама дозволяє собі силу вираження тих чи інших думок, емоцій, намірів. Причому кожен раз ступінь її довірчої свободи стосовно своїх когніцій може бути різним. Підсумовуючи розмірковування про характеристики довіри до себе у когнітивному компоненті, авторка відзначає, що їх взаємозв'язок стисло може бути визначений як сукупність власних думок, які особистість має, відповідаючи на запитання: якою мірою, чому, і наскільки довіряти собі у вирішенні важливих життєвих питань [8, с. 38].

К.О. Абульханова-Славська вважає, що міра значимості особистості для самої себе (самоцінність) виступає головною умовою її цілісності та активності: «гарантом незалежності виступає особистісна цілісність, цікавість, значущість особистості, перш за все – для себе особисто, а вже потім – для інших. Потреба у такій цілісності (саме цілісності, а не у незалежності) є показником сформованості соціальної активності людини» [1, с. 81]. Вчена виділила п'ять типів людей за стратегією життя: виконавський, схильний до самопожертви, побутовий, «одинак», гармонійний. Критеріями виокремлення цих типів дослідниця вважає міру значущості для людини особистої активної позиції у розв'язанні важливих життєвих питань, її взаємозв'язків із світом. По суті, виділена типологія ґрунтується на вираженості у людини співвідношення довіри до себе і довіри до світу.

В.О. Дорофєєв, поділяючи погляди Т.П. Скрипкіної про трьохкомпонентну структуру довіри до себе, великого значення надає усвідомленню особистістю самоцінності, що не тільки впливає на розвиток її симпатії і прихильності до себе, а і сприяє обираю суб'єкт-суб'єктної форми

взаємодії у «довірчому просторі» [2, с. 10]. Вчений вважає, що при гармонійному узгодженні структурних компонентів довіри зростають самоприйняття та самоцінність особистості. Це призводить до збільшення у неї міри довіри до себе та довіри до інших, вираженням чого є використання гармонійного демократичного стилю міжособистісних взаємин та авансування довірою інших.

Самознецінення, неприйняття власних недоліків породжують у особистості недовіру до власних почуттів, думок, намірів і прагнення компенсувати її через «надуману авторитетність», яка проявляється у створенні прикрашеного образу «Я». Людина не тільки прагне діяти, керуючись нереальним уявленням про себе, власні можливості, а і намагається відповідно відчувати і думати.

Неузгодженість складових довіри призводить до відчуження особистості від себе і негативно позначається на характері міжособистісних стосунків: такі особистості схильні заgravати з оточуючими, демонструючи ліберально-потуральний стиль взаємин, що тільки поглиблює суперечності довіри.

С.Г. Достовалов, розглядаючи довіру до себе трьохкомпонентною соціальною установкою, в залежності від узгодженості її компонентів, виділяє операційний і рефлексивний її різновиди [3, с. 120]. Рефлексія, на думку вченого, потребує достатньої зрілості і спрямованості уваги на внутрішні психічні процеси. «Довіра до себе не завжди може бути відрефлексована у конкретній життєвій ситуації або сфері внаслідок відсутності часу або самоінтересу, схильності до самопізнання» [3, с. 122].

У ході емпіричного дослідження С.Г. Достовалов виявив, що досліджувані в усіх структурних компонентах довіри, включаючи і самоцінність, схильні приписувати собі вищий рівень рефлексивної довіри у всіх життєзначущих сферах (сімейній, інтимній, соціальних контактах, навчанні) для досягнення більшого психологічного комфорту. Переважання операційної довіри до себе свідчить, на думку вченого, про те, що більшість дорослих досліджуваних не здатна повною мірою усвідомлювати зовнішні та

внутрішні суперечності структурних компонентів цього феномену. Виходячи з поглядів вченого, наукові та практичні дослідження щодо узгодження всередині когнітивного компоненту довіри до себе, а також самоцінності з афективним (самоприйняття) і поведінковим (самоприхильність) компонентами соціальної установки довіряти собі, набувають особливої актуальності [3, с. 123].

С.Р. Пантілеєв назвав довіру до себе аутосимпатією, яка об'єднує минуле, теперішнє і майбутнє в єдиний акт життєдіяльності і виявляється у внутрішній чесності, відкритості індивіда для себе [6, с. 23]. Критеріями прояву даного особистісного утворення виступають, на думку вченого, самоприйняття, самоцінність та самоприхильність.

Самоцінність як критерій когнітивного компоненту довіри до себе проявляється у наявності інтересу до власного внутрішнього світу, усвідомленні цінності власної особистості як для себе, так і для інших [6, с. 16]. Стійкий самоінтерес, узгоджена позитивна оцінка власного «Я» за внутрішніми критеріями духовності, багатства внутрішнього світу, здатністю викликати у інших глибокі почуття, усвідомленні цінності власної особистості як для себе, так і для інших є ознакою високого рівня розвитку самоцінності. Нестійкий інтерес до власного «Я», неузгодженість усвідомлення цінності власної особистості вказує на середній рівень розвитку цієї властивості особистості.

Показниками низького рівня розвитку самоцінності, на думку вченого, є втрата інтересу до власного внутрішнього світу та самознецінення – сумніви у власній цінності як для інших, так і для себе, недооцінка власного духовного «Я». Виходячи з поглядів автора, узгоджене усвідомлення особистістю власної самоцінності формується шляхом свідомих зусиль і є значущим утворенням з точки зору самопідтримки у несприятливих життєвих ситуаціях [5, с. 14].

А.Е. Хурчак, спираючись на теоретично-методологічні засади С.Р. Пантілеєва, досліджувала довіру до себе як емпіричний корелят емоційного компоненту амбівалентності атитюдів у юнацькому віці за

наступними критеріями – самоцінність, самоприйняття та самоприхильність. Недостатньо розвинута самоцінність, на думку дослідниці, спричинює тривожність і сумніви щодо власної особистості і призводить до постійних вагань між альтернативами, які треба обирати. Особистості із неузгодженою самоцінністю «не бажають припиняти обговорення, бо це збільшує можливість зробити помилку» [9, с. 62]. Авторка доводить: позитивність самоцінності призводить до підсилення довіри до себе особистості, що сприяє розвитку у неї здатності узгоджувати високу амбівалентність атитюдів.

Таким чином, аналіз літературних джерел дав можливість розглянути самоцінність як важливий критерій когнітивного компоненту довіри до себе, який проявляється у наявності інтересу до власного внутрішнього світу, усвідомленні цінності власної особистості як для себе, так і для інших. Вказані положення ми врахуємо при плануванні та проведенні експериментального дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. — М. : Мысль, 1991. — 299 с.
2. Дорофеев В.А. Доверие в системе «учитель-ученик» при разных стилях педагогического руководства : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук / В.А. Дорофеев. — Ростов-н/Д., 1999. — 19 с.
3. Достовалов С.Г. Операциональный и рефлексивный уровни доверия к себе / С.Г. Достовалов // Сибирский психологический форум : Методологические проблемы современной психологии: иллюзии и реальность : Мат. конф. — Томск, 2004. — С. 121—126.
4. Зверева В.И. Диагностика и экспертиза педагогической деятельности аттестуемых учителей / В.И. Зверева. — М. : Мысль, 2000. — 108 с.
5. Пантилеев С.Р. Методика исследования самоотношения / С.Р. Пантилеев. — М. : Смысл, 1993. — 32 с.
6. Пантилеев С.Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система / С.Р. Пантилеев. — М. : МГУ, 1991. — 110 с.

7. Скрипкина Т.П. Доверие к себе как условие развития личности / Т.П. Скрипкина // Вопросы психологии. — 2002. — № 1. — С. 95—103.
8. Скрипкина Т.П. Доверие как социально-психологическое явление: автореф. дис. на соискание ученой степени доктора психол. наук / Т.П. Скрипкина. — Ростов/ н Д., 1998. — 46 с.
9. Хурчак А.Е. Психологічні особливості амбівалентності атитюдів у юнацькому віці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Психологія” / А.Е. Хурчак. — К., 2004. — 254 с.

Ключові слова: модель особистості, самоцінність, довірчий простір, аутосимпатія.

Ключевые слова: модель личности, самооценность, доверительное пространство, аутосимпатия.

Key words: model of personality, inherent worth, trust space, autoperference.

Резюме

Для системи освіти особливого значення набуває проблема професійного становлення викладачів вищих навчальних закладів. Нові запити суспільства вимагають наукового аналізу особистісних і професійних якостей викладачів навчального закладу, мотивів педагогічної діяльності тощо. Становлення викладача – це формування його як особистості і як професійного працівника, який володіє спеціальними знаннями в певній галузі педагогічної діяльності. Аналіз різних підходів дозволяє зробити висновок, що вони конструюють своєрідні моделі особистості, кожна з яких має право на існування й одночасно потребує доповнення іншою. Аналіз літературних джерел дав можливість розглянути самоцінність як важливий критерій когнітивного компоненту довіри до себе, який проявляється у наявності інтересу до власного внутрішнього світу, усвідомленні цінності власної особистості як для себе, так і для інших. Вказані положення ми врахуємо при плануванні та проведенні експериментального дослідження.

Резюме

Для системы образования особенное значение приобретает проблема профессионального становления преподавателей высших учебных заведений. Новые запросы общества требуют научного анализа личностных и профессиональных качеств преподавателей в учебных заведениях, мотивов преподавательской деятельности и т. д. Становление преподавателя – это формирование его как личности и как профессионального работника, владеющего специальными знаниями в определенной отрасли педагогической деятельности. Анализ различных подходов позволил сделать вывод, что они конструируют своеобразные модели личности, каждая из которых имеет право на существование и одновременно требует дополнения другою. Анализ литературных источников дал возможность рассмотреть самооценку как важный критерий когнитивного компонента доверия себе, проявляющийся в наличии интереса к собственному внутреннему миру, понимании ценности собственной личности как для себя, так и для других. Указанные положения мы примем к сведению при планировании и проведении экспериментального исследования.

Resume

If you're struggling with classroom management and wondering why, one of the first areas to examine is the personality you bring with you to the classroom. Many teachers become different people the minute their students walk through the door. But for the vast number of teachers, the presence of a large and active group of students can, at least to some degree, bring about personality traits that are detrimental to classroom management success. With a simple two-minute routine you can condition yourself to eliminate those traits that work against you, and replace them with those that work in your favor. The following six teacher personality traits make classroom management more difficult. Picture yourself responding to misbehavior with poise. Watch as you joyfully present your lessons to a responsive class. See yourself building rapport, loving your job, and following your classroom management plan to the letter.